

B İ B L İ Y O G R A F Y A

P. COUPEL - P. DEMARGNE, *Fouilles de Xanthos*. Tome III. *Le Monument des Néréides. L'Architecture*. Vol. I: Texte, planches et photographies. Vol. II: Études et Restitutions. Editions Klincksieck, Paris 1969, 4°, Cilt I: 159 s., 62 lev. (foto). Cilt II: 100 lev.

Başta P. Demargne ve H. Metzger olmak üzere Fransız arkeologları tarafından Lykia'nın önemli şehirlerinden Xanthos'ta (Kınık) 1950 yılından beri yapılan kazıları ve bunların yayınlarını Belleten'de tanıtmak fırsatını bulmuştuk¹. Bu sefer kazı yöneticilerinden P. Demargne ve arkeolog mimar P. Coupel Xanthos şehrinin içinde bulunan ve "Nereid'ler anıtı" adı altında tanınan mezar anıtını mufassal bir tarzda yayınlamış bulunmaktadırlar. Klâsik arkeolojide bilhassa heykeltıraşlık süslerinin çeşitliliği ve zenginliğinden ötürü önemli bir yer alan ve hakkında zengin bir literatür bulunan bu eserin mimarisi bugüne kadar sistemli bir surette incelenmemiş ve yayınlanmamıştı. İşte yukarıda adlarını zikrettiğimiz iki hâfir bu anıt üzerinde yaptıkları araştırmaların sonuçlarını bu anıta dair daha önceleri bulunmuş ve büyük bir kısmı Ch. Fellows tarafından Londra'ya götürülmüş olan kalıntılarla birleştirmek suretiyle çok esaslı bir eser ortaya koymuşlar ve anıtın mimarisiyle ilgili başlıca problemleri çözmeye muvaffak olmuşlardır.

Yazarlar ilk önce 1838 yılında İngiliz seyyah ve araştırmacı Ch. Fellows tarafından keşfedilmiş, fakat ancak 1841/42 yıllarında kazılmış, heykeltıraşının hemen hemen tümü, mimarisinden ise bazı önemli parçalar Londra'ya götürülmüş ve British Museum'a girmiş olan bu anıt hakkında bugüne dek yapılan araştırmalar ve yazılan eserlerin bir tarihçesini vermekte, bu arada British Museum'daki arşivden geniş ölçüde faydalanmakta, fakat aynı zamanda kendilerinin kazı ve araştırmalarını da anlatmaktadırlar. Ondan sonra (s. 28 v.dd.) temellerinden başlamak suretiyle alınlık zirvesine kadar anıtın mimarisini ele almaktadırlar.

Anıt güney-doğudan kuzey-batıya doğru alçalan meyilli bir arazide yapılmış olduğundan tamamıyla işlenmemiş ve düzlenmemiş kalker taşı bloklarından meydana gelen bir temel üzerinde yükselmekte, bu temele ait doğu tarafında 6 tabaka (A-F), kuzey tarafında ise yalnız 3 tabaka (A - C) görülmektedir. Çeşitli mimarî parçaları eski yerlerine yerleştirmek ve bu suretle eski anıtları terkibe büyük bir yeteneğe sahip olan Coupel binanın bir çeşit euthynteria'sını meydana getiren B tabakasının üzerindeki A tabakasına anıtın yöresinde bulunmuş olan çok itinalı işlenmiş birtakım blokları izafe etmekle bu tabakanın üst satır ölçülerini büyük bir isabetle saptamaktadır. Aynı zamanda bu kalker temellerin içinde bir odanın bulunmasının pek muhtemel olmadığı fikrinde bulunmaktadır. Ondan sonra yazarlar binanın alt kısmını meydana getiren yüksek kaideye (podium) geçmekte, A kalker tabaka-

¹ A. M. Mansel, *Belleten* XXVIII (sayı 110), 1964, sah. 329 v. dd.

sının üzerinde özenle işlenmiş mermer bloklardan bir tek tabaka bulunduğunu, onun üzerinde ise üst üste oturtulmuş iki kabartmalı frizin yer aldığını kesin olarak saptamaktadırlar. Halen British Museum'da bulunan büyük ve küçük frize ait blokların, aynı zamanda silmeli levhaların teker teker ölçülmesi, tasnifi ve kâğıt üzerinde yerlerine oturtulması podium üzerinde yer alan tapınak şeklindeki mezar kısmının plânını bize vermektedir. Podium'un üst sathının genişliği 6, 80, uzunluğu 10,17 m.dir; podium'un tüm yüksekliği ise 4,17 m.yi bulmaktadır.

Podium üzerinde dört tarafı sütunlarla çevrili, aynı derinlikte bir pronaos ve opisthodomos'a sahip bir cella'dan meydana gelen tapınak-mezar oturmaktadır. Podium'u taçlandıran silme levhalarının üst satırlarında sütun kaidelerinin oturması için açılmış çukurlar peristyl'in kısa taraflarında dörder, uzun taraflarında ise altışar sütundan (köşe sütunlarını iki defa saymak suretiyle) meydana geldiğini kesin olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Sütun eksen mesafeleri kısa tarafta 1,91, uzun taraflarda ise 2,06 m.dir. Sütunlar İon düzenindedir. Sütun kaideleri üst üste oturtulmuş iki trohilos ve bazan yatay zırhlar, bazan da kabartma örgü motifleriyle bezenmiş bir torus'tan meydana gelmekte, bundan ötürü Anadolu-İon sütun kaideleri serisine girmektedir. Bunların üzerinde oturan oldukça ince gövdeler 20 yiv kapsamaktadır. Bir tanesi iyi durumda bize kadar gelen başlıklar volütleri birleştiren çift canalis'lerinden ötürü Atina Akropolündeki Erekteion'un başlıklarıyla dikkate değer benzerlik göstermekle beraber onlardan daha ağır ve ahenksiz oranlarıyla ayrılmaktadır. Büyük bir kısmı Londra'da bulunan başlıklardan başka hâfirlerin bulmuş ve çeşitli parçalardan terkip etmiş oldukları dört volütlü bir köşe başlığı bilhassa zikre değer. Sütun yüksekliği (kaide ve başlık dahil) 3,04 m. dir.

Sütunların taşıdığı saçaklığa gelince normal olarak iki ya da üç fascia'lı olması gereken arşitrav bu anıtta kabartmalı bir frizle bezenmiştir. Anıtın doğu cephesine ait üç kabartmalı arşitrav bloku hemen hemen tam olarak ele geçmiştir. Diğer cephelere ait yalnız parçalar mevcuttur. Arşitravların üzerine dış kesimi blokları ve onların da üzerinde geison (pervaz) blokları oturmaktadır ki, bunlara ait birçok parça elde bulunmakta, bu suretle saçaklığı tamamlamak mümkün olmaktadır. Bu restitüsyondan oranlar bakımından bazı sonuçlar da çıkarmak mümkün oluyor. Coupel'in hesaplarına göre birim olarak ortalama genişliği 0,368 m. olduğu anlaşılan sütunların taban çapı alınmış olup sütun yüksekliği bu çapın 8 1/3 misli, saçaklık 2 1/3 misli ve sütun eksen mesafeleri 5 1/4 ve 5 1/2 misli olarak hesaplanmıştır. Böylece galeri, sütunlarının basıklığı ve sütun eksenlerinin genişliği ile dikkati çekmekte ve bu sonuncu özellik sütunların arasında heykeller durmuş olduğuna işaret etmektedir.

Bundan sonra yazarlar mezar odasının etrafındaki galerinin (peristyl) örtüsü bahsine geçmekte, saçaklığın gerisinden dış kesimi seviyesinde cella duvarına kadar uzanan taş hatılları tanımladıktan sonra bunların taşıdıkları kasetli tavan levhalarına geçmekte, bunların esaslı surette incelenmesi sonunda galeri genişliğinin uzun taraflarda 1,05 m. olduğunu saptamakta, bu sayede cella genişliğinin 3,70 m. ve cella duvarları kaidelerinin 0,46 m. kalınlığında olduğunu, cella içi genişliğinin ise 2,78 m. yi bulduğunu ortaya koymaktadırlar.

Sah. 101 v. dd. da yazarlar cella ve ante duvarlarını ele almakta, cella duvarlarını meydana getiren kesme taşlardan hemen hemen yarısının mevcut olduğunu

söylemekte, en altta hafifçe taşkın bir plinthos üzerinde 0,97 m. yüksekliğinde ortosthat'ların durduğunu ve onun üzerinde ortalama yükseklikleri 0,48 m. olan kesme blokların yer aldığını ifade etmektedirler. Bütün bloklar madeni kenetlerle birbirine raptedilmiştir. Duvarlar ante'ler gibi aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralmakta, alt genişlik 0,46, üst genişlik ise 0,42 m. olarak hesaplanmaktadır. Ante'ler zırhlarla süslü köşeli torus şeklinde kaidelere sahip bulunmakta, alt kısmı rozetler, üst kısmı ise yatay silmelerle süslü ante başlıklarından ise bazı parçalar bize kadar gelmiş bulunmaktadır. Bazı ortosthat'ların gerisinde pronaos ve opistodomos'un arka duvarlarının başlangıcına ait çıkıntılar görülmekte, bunlar tam yerlerine orturtulduktan pronaos ve opistodomos derinlikleri elde edilmektedir (1,03 m.).

Hâfirler cella içi ölçülerini de saptamakta yaptıkları hesaplara göre uzunluk 3,40, genişlik ise 2,80 m. yi bulmakta, cella'nın genel uzunluğu 6,48, pteron'un kısa taraflarda genişliği 1,295 m. olarak hesaplanmaktadır.

Cella'nın önde ve arkada birer kapısı vardı ki (sah. 124 v.dd.) bunlara ait son kazılarda bir hayli parça bulunmuş, böylece doğu kapısını bütünüyle terkip etmek, batı kapısının varlığını ise tesbit etmek mümkün olmuştur. Doğu kapısı birbirinden boncuk dizileriyle ayrılmış 3 fascia'lı bir çerçeve içine alınmış olup lentosu üst üste oturtulmuş 3 yumurta şeridi ve onun üzerinde yer alan ve iki tarafından dikey konsollar tarafından taşınan bir kornişten meydana gelmektedir. Kapının alt genişliği aşağı yukarı 1,45, yüksekliği 2,12 ve üst genişliği kesin olarak 1,33 m. yi buluyordu. Üzerleri çivi başı şeklinde yuvarlak kabartmalar ve rozetlerle süslü mermer kapı kanatlarından bazı parçalar bize kadar gelmiştir.

Cella'nın yukarıda tanımladığımız dış duvarlarının en üst kısmında 4 üncü bir friz oturuyor ve pronaos ve opistodomos'un bir ante başlığından diğerine geçmek suretiyle onu çeviriyordu ki, bu frize ait blokları da eski yerlerine yerleştirmek mümkün olmuştur (sah. 136 v.dd.).

Fransızların araştırmalarının en enteresan sonuçlarından biri cella'nın içinde taş kline'ler durduğunu saptamış olmalarıdır (sah. 132 v.dd.). Kalker taşından yapılmış, takriben 1,75 uzunluğundaki kline'lerden birinin yatak levhası hafifçe oyulmuş üst sathı ve yine oyulmuş yastığı ile bize kadar gelmiş, fakat ayakları bulunmamıştır. Kline'lerin ölçüleri ve cella duvarları ortosthatlarının arka, yani cella içine bakan cephelerinde göze çarpan izler (s. 106) bir uzun duvar boyunca arka arkaya iki kline durduğunu, dolayısıyla cella'nın 4 kline kapsadığını kesin olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Şu halde cella'nın mezar odası olarak kullanılıp kullanılmadığı sorunu bu suretle ve kesin olarak çözülmüş oluyor.

Cella'nın tavanına gelince (sah. 139 v.dd.) Yunan tapınaklarında normal olarak tahtadan olan tavan burada tümüyle taşandı. Hâfirler binanın yöresinde bulunmuş, fakat daha önceki araştırmacıların dikkat nazarlarını çekmemiş olan kalker taşından yapılmış kalın ve iri kasetli tavan levhalarını inceledikten sonra bunları cella tavanına izafe etmişlerdir. Çünkü bunların ortalama uzunluğu 3,20 m. yi bulmakta ve cella duvarların üzerinde oturan kısımları 0,40 m. olarak hesaplandığına göre arta kalan 2,80 m. genişlik cella'yı örtmeye yetmektedir. Fakat enteresan bir husus bu kasetli levhaların arasında üst kısımları balık sırtı şeklinde iki tarafa meyilli, alt açıları ise dikey olarak kesilmiş üçgen şeklinde aynı kalınlık ve uzunlukta taş levhaların yer almasıdır ki, bunlar peristyl kasetleri

üzerinde oturan üçgen levhalarla birlikte (sah. 140 v.dd.) binanın çatısı için sağlam bir destek meydana getiriyordu. Aşağı yukarı aynı şekilde ve üst kısımları aynı me-yilde bazı levhalar ise alınlık tympanon'larını teşkil ediyordu (sah. 146 v. dd.). Çatı-da kiremit altı tahta levhaların yerine yassı taş levhalar kullanıldığı (sah. 148 v. dd.), bunların üzerinin yassı ve ince uzun mermer kiremitlerle (solen ve kalypter'ler) örtüldüğü tesbit edilmiştir. Ayrıca sima ve mahya kirişi ve onların bezemelerine dair açık bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Bu suretle binanın çatısının tümüyle taştan yapıldığı ve tahtaya en küçük bir yer dahi ayrılmadığı görülüyor ki, Lykia gibi ormanı bol bir bölgede bu özellik dikkat çekicidir ve dinî bazı nedenlere dayansa gerektir.

İşte bu suretle yerli kalker taşından yapılmış temel kısımları hariç 4,17 m. yük-sekliğinde bir mermer podium üzerinde yer alan ve alınlık zirvesine kadar 5,20 m. yükseklikte olan tapınak şeklinde bir üst kısımdan ibaret bir mezar anıtı bütün ayrıntılarıyla ortaya konmuş oluyor (bk. cilt II, lev. 94 v. dd.). Fransız arkeolog-larının keşiflerinin en önemlisi mezar odasının podium'un içinde olmayıp cella'da bulunması ve binanın çatısı da dahil olmak üzere tümüyle taştan yapılmış olmasındır.

Her ne kadar Anadolu Yunan mimarisinde yüksek kaideler üzerinde yer alan tapınaklar mevcut ise de (meselâ Bayraklı-Eski İzmir, Neandria ve Larisa tapınak-ları ya da M.ö. 5 inci yüzyılın son yarısına ait Miletos'taki Athena tapınağı) ² bu küçük binada bu kadar yüksek bir podium'un bulunması ancak ölüyü yaşayan-ların düzeyinden daha yüksek bir düzeye çıkarmak amacını güden Lykia mezar tradisyonu ile açıklanabilir. Nereid'ler anıtı Lykia'da ve bilhassa Xanthos'ta çok sayıda bulunan paye mezarları ³ veya Xanthos Akropolündeki G herdon'unun ⁴ bir devamı olsa gerektir. Gerçi Nereid'ler anıtı dış görünüşü bakımından Atina Akropolündeki Erekhtheion'un Karyatid'ler galerisiyle benzerlik göstermekte ve bu galeri bildiği gibi Kekrops'un mezarı üzerinde yer almakta idi isede ⁵ Nereid'-ler anıtında mezar odasının podium'un üzerinde bulunduğu kesin olarak tesbit edildiğine göre bu benzerlik artık büyük bir anlam taşımamaktadır ⁶. Nereid'ler anıtının sütun kaideleri arkayik İon kaidelerinin bir devamını teşkil etmekte, fakat torus'un üzerindeki örgü motifleri ve başlıklarda kıvrımları birleştiren çift canalis Erekhtheion'un etkisini açığa vurmaktadır. Diğer taraftan cella'nın etrafını çeviren

² Bayraklı : E. Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, sah. 119, lev. 42 b. Neandria: E. Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, sah. 64, res. 18. Larisa : *Larisa am Hermos* I. Miletos : A. v. Gerkan, *Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung* (Milet I, 8) sah. 62 v. dd., Beil. IV. G. Kleiner, *Die Ruinen von Milet*, sah. 36 v. dd.

³ P. Demargne, *Fouilles de Xanthos I. Les Piliers Funéraires*.

⁴ H. Metzger - P. Coupel, *Fouilles de Xanthos II. L'Acropole Lycienne*, sah. 49 v. dd.

⁵ En son olarak : G. Gruben, *Die Tempel der Griechen*, sah. 192.

⁶ Erekhtheion'un karyatidler galerisinin etkisini J. Borchardt tarafından doğu Lykia'da Limyra'da 1969 yılında kazılmış olan ve Nereid'ler anıtına çok benzeyen bir mezar anıtı açığa vurmaktadır ki, bu anıtta cephede sütunlar yerine karyatidler kullanılmıştır.

friz ve yatık T şeklindeki madeni kenetler burada çalışan mimarlar ve ustaların 5 inci yüzyılın son yarısına ait Atina Akropolü yapılarını (meselâ Parthenon'u) bilmüş olduklarına işaret etmektedir. Bununla beraber o dönemin Yunan mimarlık tradisyonundan ayrılan bazı özellikler de dikkati çekmektedir ki, bunlar podiumun üst kısmında aralarında herhangi bir silme kapsamaksızın üst üste oturtulmuş iki friz ve arşitravı süsleyen frizdir. Taşıyıcı mimarlık elemanlarının her türlü bezededen âri olmasını prensip edinmiş olan Yunan mimarlık geleneği ile bir tezdad teşkil eden bu arşitrav frizi Anadolu'da münferit kalmamakta, arkayık çağda Assos'taki Athena ve Didyma'daki Apollon tapınaklarında karşımıza çıkmaktadır⁷. Her ne kadar sütunların normal İyon sütunlarına kıyasla basıklığı binanın küçüklüğü ile açıklanabilirse de⁸ sütun eksenlerinin genişliği (taban çapının $5 \frac{1}{4} - 5 \frac{1}{2}$ misli) normal tapınak eksen genişliğinden ayrılmakta ve tahta mimarı ile ilgili bulunmaktadır.

İşte bu suretle yalnız Lykia yerli mimarisinin grekleşmiş bir şekli olması bakımından değil, fakat daha sonraları yapılmış Halikarnassos (Bodrum) ve Ephesos yöresinde Belevi mavsoleum'larına ve Knidos'taki aslanlı mezara örnek teşkil etmiş olması bakımından Anadolu mimarlık tarihinde önemli bir yer alan bu anıtı en küçük ayrıntılarına kadar bize tanıttıklarından ötürü Xanthos hâfirlerine ve bilhassa P. Coupel, P. Demargne ve onlara değerli yardımlarda bulunan R. Martin'e teşekkür etmeği borç biliriz. Yalnız bina hakkında tam bir fikir edinebilmek için onun zengin heykeltraşlığını da tanımak gereklidir ki, şimdiye kadar toplu bir surette ele alınmamış ve incelenmemiş olan frizler ve heykellerin Xanthos kazısı üyelerinden P. Bernard tarafından ayrı bir cilt halinde yayınlanacağı müjdelenmiş bulunmaktadır.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

⁷ En son olarak : G. Gruben, *adı geçen eser*, sah. 342/43, res. 272. Şimdiye kadar yalnız köşelerde saptanmış olan kabartmaların tüm arşitravı kaplayıp kaplamadığı bilinmemektedir.

⁸ Aynı basıklığı Atina'daki İlissos ve aynı şehrin Akropolündeki Athena Nike tapınaklarında bulmak mümkündür (Bk. *Fouilles de Xanthos* III, Vol. I, sah. 89).

